

16. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: Дис... д-ра психол. н.: 19.00.07 / Лариса Максимовна Митина. – М., 1995. – 408 с.
17. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования: Курс лекций: Учеб. пос. / Юрий Васильевич Сенько. – М.: Academia, 2000. – 232 с.
18. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность / Виталий Александрович Слостенин, Людмила Степановна Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 221 с.
19. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. пос. / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: „Академвидав”, 2006. – 352 с.

УДК 371. 011

Гук О.Ф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ» В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

У статті розглянуті різні наукові підходи до розуміння поняття «культура поведінки». На основі аналізу філософських та психолого-педагогічних джерел, визначено сутність та зміст культури поведінки, як наукової категорії.

Ключові слова: культура поведінки, особистість, гуманітарні науки

В статье рассмотрены различные научные подходы к пониманию понятия «культура поведения». На основе анализа философских и психолого-педагогических источников, определена сущность и содержание культуры поведения как научной категории.

Ключевые слова: культура поведения, личность, гуманитарные науки

In the article describes the various scientific approaches to understanding the concept of "culture of behavior". Based on analysis of philosophical and psycho-educational sources, the essence and content of cultural behavior as a scientific category.

Keywords: culture of behavior, personality, humanities

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та існуванням протиріч між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості, а також між нагальною потребою в розробці інноваційних виховних технологій та традиційними методами виховання, які переважно зводяться до словесного впливу на вихованців.

Внаслідок здійснення соціальних, економічних перетворень у нашій державі проблеми культури в усіх її проявах набрали небувалої гостроти. У цьому зв'язку надзвичайно важливими постають питання формування загальної культури особистості, зокрема й культури її поведінки.

Формування загальної культури у дитини, аспектом якої є культура поведінки, визнання нею пріоритету загальнолюдських цінностей є головною метою виховання.

Зважаючи на актуальність поставленої проблеми, **метою** даної статті є визначення сутності та змісту культури поведінки, як наукової категорії, її тлумачення з позиції різних гуманітарних наук.

Поняття “культура поведінки” розглядається у гуманітарних науках: філософії, етиці, соціології, психології, педагогіці. Проте в різних науках про суспільство і особистість подаються різні його визначення в залежності від того, який аспект культури поведінки або соціальна функція вважається головною у

конкретному дослідженні.

У філософії на світоглядному рівні обґрунтовуються теоретичні засади формування культури поведінки. Також у різні періоди розвитку філософської думки робилися спроби виокремити основні чинники, що зумовлюють її становлення. Природно, що з'ясування змісту поняття “культура поведінки” вимагає окреслення сутності понять “культура” та “поведінка”.

У філософії культура розглядається в узагальненому вигляді як форма, результат, спосіб зв'язку людини з дійсністю [8]. Це поняття у різні історичні епохи мало неоднаковий зміст. Започатковане у I ст. у Стародавньому Римі, воно означало обробіток землі, її культивування. Отже, головна особливість культури – людське начало, єдність із людиною та її діяльністю – виражена вже у первісному змісті цього поняття.

У подальшому цим терміном стали позначати все, що створила людина, а під культурою розуміли явища, процеси та відносини, що якісно відрізняють людину від природи. Оскільки поняття “культура” є складним, багатограним, це призводить до різноманітності філософських визначень культури. Існує ряд підходів до розуміння культури як багатоаспектного, але єдиного соціального явища:

- культура як система символів, що забезпечує взаєморозуміння між людьми у суспільстві (К.Леві-Строс, Ж.Лакан, Ю.Лотман, А.Моль, Б.Успенський, С.Неклюдов, В.Топоров);

- культура як сукупність результатів – матеріальних і духовних – людської діяльності (М.Злобін, В.Межуєв);

- культура як специфічне поєднання цінностей, зразків поведінки, еталонів діяльності (М.Шелер, Р.Гартман, К.Роджерс, С.Пеппер, В.Віндельбанд, Л.Коган, М.Чавчавадзе);

- культура як духовне виробництво (Ж.-П.Сартр, Н.Рерих, З.Какабідзе);

- культура як накопичення технологій людської діяльності (Е.Маркарян) [5].

Сьогодні поширеним є діяльнісний підхід до визначення культури. Це поняття трактується у вузькому та широкому розуміннях. У широкому розумінні “культура – це соціальний механізм взаємодії особистості, спільноти з середовищем існування, які забезпечують передачу досвіду та розвиток перетворюючої діяльності”. У вузькому розумінні “культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, певному суспільству” [7].

Аналіз зазначеного поняття у філософській науці дає можливість виокремити важливу для нас думку про те, що культура з одного боку виступає як діяльність, спрямована на перетворення природи згідно з людською метою, а з іншого є засобом удосконалення духовних сил людини, її розуму. Враховуючи зазначене вище, у нашому дослідженні під “культурою” будемо розуміти процес і результат реалізації у природі людської мети відповідно до законів природи, сфери опанування природи та її олюднення [8].

Виходячи з означення, можна стверджувати, що у змісті поняття “культура” визначальною є ідея культивування діяльності, ставлень, почуттів, інтелекту людини, що реалізується шляхом засвоєння нею цінностей світової і національної культури. Як зазначає М.Горлач, матеріальні і духовні надбання людства складають зовнішню форму існування культури, справжнім же внутрішнім змістом

її існування є розвиток людини як суспільної істоти. Отже, центром культурної діяльності є людина, яка робить вибір – культивувати чи ні, і якщо культивувати, то що. Таким чином, культура – це сфера становлення, розвитку, соціалізації людини, вона відображає досягнення людства і є умовою подальшого розвитку суспільства. Виходячи з цього, можна говорити про людинотворчу, гуманістичну сутність культури (Т.Гоббс, Й.Гердер, Ф.Вольтер, І.Кант, Г.Гегель).

Аналіз сучасних точок зору щодо сутності й змісту поняття “культура” дозволяє виділити основні її функції. Насамперед, як засіб зберігання і розповсюдження людського досвіду вона виконує функцію соціальної пам’яті, що компенсує нестачу генетичного механізму успадкування інформації, необхідної для життя людини у соціумі. Також культура як надприродна нормативно-ціннісна система регулює життєдіяльність людини, отже виконує регулятивну функцію. У процесі діяльнісного опанування культури відбувається розвиток особистості, формуються її якості та властивості. Через це можна стверджувати, що вона виконує освітню, виховну і комунікативну функції. Нарешті, будучи засобом соціального впливу, культура забезпечує освоєння, перетворення навколишньої дійсності, тобто виконує функції інтеграції і диференціації суспільства.

Основними компонентами культури, що впливають на регуляцію поведінки, є цінності, норми, санкції. В основу поняття “цінності” покладено наявність у певних предметах, явищах ознак і властивостей, які відображають їхню значущість для людини чи суспільства [9]. Система цінностей є важливим регулятором гармонійного функціонування людей у соціумі.

Система цінностей подає модель, спосіб життя і функціонує у вигляді стереотипів поведінки. Практичним втіленням цінностей є норми. Соціальні норми можна розглядати як вимоги суспільства до особи, в яких визначені об’єми, характер, а також кордони можливого і припустимого в її поведінці [8]. Оскільки норма несе в собі вимоги обов’язкового виконання, в ситуаціях вибору це призводить до зіткнення особистісних і суспільно-нормативних мотивів, у результаті чого відбувається їх корегування і здійснення вибору особистістю.

Цінності захищаються нормами. Таку ж роль, але відносно норм, виконують санкції. Санкції стежать за діями у яких виражається ставлення до норми: якщо норма порушується – призначається негативна санкція (покарання), дотримання норми передбачає позитивну санкцію (винагороду) [8].

Отже, у філософії культура поведінки розглядається як сфера становлення, розвитку і соціалізації людини. Така культура охоплює певну систему цінностей, які втілюються у поведінкових нормах і правилах. Тим самим у культурних нормах віддзеркалюються вимоги суспільства до поведінки людей, визначаються межі дій і вчинків, які сприяють успішному розвитку не лише особистості, але й суспільства загалом. Спільною у поглядах філософів є думка про те, що культурною можна вважати таку поведінку, яка втілюється адекватно до закономірностей розвитку людської особистості і не суперечить набутих соціально-історичною практикою принципам гуманізму і культуровідповідності.

У соціології “культура поведінки” розуміється як сукупність духовних цінностей, правил, норм, які регулюють характер взаємовідносин між людьми і слугують для того, щоб полегшити їх входження в суспільство, зробити умови спілкування з оточуючими приємними і зручними [7].

За теорією соціальної мобільності П.Сорокіна, людина одночасно перебуває

у кількох суспільних системах: конгломератах (натовпи), верствах (фахівці) та інститутах (політичні партії, церква). У кожній системі особистість має різне положення: бідний – багатий, гарний фахівець – поганий фахівець. Природно, що її поведінка спрямована на перехід у більш вищу для себе категорію, що суперечить суспільному устрою. Отже, щоб запобігти соціальним конфліктам, потрібно дати можливість індивіду піднятися до верхів соціальної спільності.

Якщо філософія і соціологія розробляють теоретичні засади функціонування міжлюдських взаємин, то завдання етики полягає в обґрунтуванні норм поведінки з точки зору інтересів суспільства з метою впровадження їх у свідомість індивідів. Основною суспільною функцією моралі, як предмета етики, є функція регуляції людської поведінки та міжлюдських взаємин.

Основа етичного підходу до поведінки полягає у тому, що будь-які вчинки людини підлягають моральній оцінці і можуть бути морально кваліфіковані. Поведінка людини розглядається у діалектиці добра і зла: здійснений як добро вчинок завжди має у своєму результаті те, що може бути розглянуте як відносне зло. Згідно з цим моральна поведінка оцінюється за принципом “максималізації добра і мінімалізації зла”, а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей.

В етиці поняття “культура поведінки” трактується у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні воно включає “всі галузі внутрішньої та зовнішньої культури людини: етикет, культура побуту, естетичні засоби належної людині міміки, пантоміміки, виразів обличчя та рухів тіла”. У вузькому розумінні, це “сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки”. А.Гусейнов пов’язує культуру поведінки з манерами, які регулюються етикетом.

С.Анісімов, Л.Волченко, В.Малахов виділяють такі аспекти культурної поведінки, як моральний та позаморальний. До позаморального аспекту культури поведінки відноситься так звана “звична поведінка” [1]. Л.Волченко зазначає, що у звичній поведінці мотив і дія настільки зливаються, що сама мотивація переходить в область інтуїції і виявляє себе лише в екстремальних ситуаціях. “Звична поведінка” включає такі напрямки самовиявлення людини як дисциплінованість, охайність, дотримання правил етикету, а також діяльність, спрямовану на задоволення естетичних, гігієнічних потреб тощо. Природно, ці дії засновані на моральних нормативах, проте мораль виражається в них на інтуїтивному рівні.

Моральний аспект культури поведінки передбачає здатність людини при побудові взаємин з іншими виявляти свої почуття соціально припустимими засобами, тобто йдеться про моральну поведінку особистості.

Прямуючи за В.Малаховим, моральну поведінку ми будемо розуміти у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні, поведінка є моральною, “якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями”. У вузькому розумінні, власне моральною є лише та поведінка, “яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб’єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей”. Отже, моральна поведінка є складовою загальної культури поведінки. При цьому здатність особистості у ситуації вибору дотримуватися моральної поведінки вказує на високий рівень розвитку її культури поведінки.

У практиці повсякденної поведінки окреслені вище аспекти культури

поведінки тісно пов'язані, а їх відокремлення носить більше теоретичний характер і призначається для кращого усвідомлення цього поняття. За такого підходу культура поведінки виступає одночасно як результат і показник відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам поведінки.

У психології процес становлення культури поведінки пов'язується з процесом соціалізації особистості. Найбільш поширеними є такі означення соціалізації: 1) процес адаптації індивіда до навколишнього світу (В.Паригін); 2) сукупність соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює систему знань, норм і цінностей, які дозволяють йому бути повноцінним членом суспільства (І.Кон); 3) процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом (Є.Рибалко).

Виділяють різні підходи до розвитку і соціалізації особистості. Так, Ж.Піаже, Р.Спітц приділяли особливу увагу розвитку мислення дитини як внутрішньої детермінанти її соціальної поведінки. Зокрема, Ж.Піаже розглядав поведінку індивіда з точки зору адаптації до навколишнього, яка полягає у досягненні рівноваги між асиміляцією нової інформації всередині вже існуючих категорій і пристосуванням до неї шляхом створення нових категорій та зміни структури в цілому. Таким чином, моральний розвиток особистості складається із послідовних стадій. Кожна стадія визначається певними домінантними характеристиками і починається з набуття нової когнітивної здібності, яка згодом закріплюється і інтегрується. Отже, психічний розвиток одночасно є безперервним та переривчастим [2].

На відміну від них Е.Еріксон робить акцент на емоціях, потягах і конфліктах, або кризах розвитку. Він стверджує, що індивід протягом життя проходить декілька стадій кожна з яких супроводжується кризою. Долаючи ці вікові кризи успішно, індивід збагачується соціальним досвідом і переходить до наступної стадії. Так відбувається розвиток, в процесі якого людина набуває здатності справлятися з власними емоціями соціально схвалюваними засобами, що й зумовлює формування її культури поведінки.

В.Роменець під культурою поведінки розумів “культуру емоційної стриманості” особистості [6]. На його думку, якщо первинно емоції охоплюють всю сферу життєдіяльності людини і мають визначальний вплив на її поведінку, то згодом, зі становленням культури поведінки, особистість усвідомлює необхідність “стримувати емоційну генералізацію як наївно-відверте розкриття внутрішнього світу перед оточенням”. Це призводить до того, що емоційний стан як генералізований рух зосереджується, специфікується, і керується волею.

Н.Корнєв, А.Коваленко зазначають, що вища форма культури поведінки полягає у тому, що “не норми і правила детально регламентують поведінку, а людина сама приймає рішення, діє за внутрішнім переконанням, несе особисту відповідальність за свої вчинки” [4].

У психологічній науці поняття “поведінка” тісно пов'язане з поняттям “спілкування”. Існує декілька підходів до визначення цього поняття. У нашому дослідженні, спираючись на розуміння Л.Виготського і С.Рубінштейна, будемо пов'язувати поняття “спілкування” з категорією “діяльності”. Ці вчені розглядають спілкування як вид діяльності, поведінки, оскільки різноманітні форми спілкування породжуються потребами спільної діяльності. А.Ананьєв, О.Леонтьєв розглядають спілкування як взаємодію двох або більшої кількості людей, що

полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афективно-оцінювального характеру і задовольняє особливу потребу однієї людини в контакті з іншою [3].

Висновки. Аналіз поняття “культура поведінки” в гуманітарних науках дає можливість зробити такі висновки:

- людська поведінка нерозривно пов'язана з функціонуванням культури і передбачає опанування і засвоєння індивідом її цінностей. Цінності світової культури є фундаментом і одночасно засобом формування культури поведінки зростаючої особистості. Згідно з цим, культура поведінки розглядається відповідно до міри її гуманізації, відповідності загальнолюдським цінностям і нормам;
- під культурою поведінки у філософії, соціології розуміють спосіб організації особистістю власних дій і вчинків, що забезпечують її гармонійний розвиток і не суперечать інтересам суспільства;
- у психології культура поведінки пов'язується з розвитком емоційної саморегуляції і визначається як культура емоційної стриманості особистості, а психологічною основою її є наявність внутрішньої мотивації діяльності;
- у структурі культури поведінки особистості науковці виділяють “особовий” (творчий) та функціональний аспекти, що не виключає їх переплетення на практиці. Функціональна форма характерна для типових ситуацій, що виникають у повсякденній життєдіяльності, і тому більше пов'язана із стереотипами поведінки. На відміну від етикетної регуляції функціонального спілкування, “особове” не обмежується лише формальною регуляцією, оскільки міжособистісні взаємини не можуть бути статичними і тому вимагають прояву широкого спектру мотивів поведінки;
- культура поведінки є одночасно і результатом, і показником відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам.

Література

1. Волченко Л.Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет / Л.Б. Волченко. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 115 с.
2. Гонтаровська Н. Концепція культурологічного розвитку особистості в НВК №28 м. Дніпропетровська // Мистецтво та освіта.- 2001.- №3. - С. 36-40.
3. Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття).- К., 1994.
4. Корнєв Н.М., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник / Н.М. Корнєв, А.Б. Коваленко. - К., 1995. - 304 с.
5. Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем / Отв. ред. В.Иванов.- К.: Наук. думка. - 1989.- 320 с.
6. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ ст.: Навч. посібник.- К.: Либідь, 1998. –992 с.
7. Соціологія: словник термінів і понять / Упоряд. Є.А.Біленький, М.А.Козловець, В.О.Федоренко / за заг. ред. М.А.Козловця. - Житомир, “Волинь”, 2003. – 236 с.
8. Філософія. Підручник / За заг. ред. Горлача М., Кременя В., Рибалка В. – Харків: Консум, 2000. – 672 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ильичев, П.Федосеев, С.Ковалев.- М.: Сов. энциклопедия, 1989. - 840 с.
10. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посіб.- К.: “Академія”, 2000. - 544с.